

ALTORIŲ ŠEŠĖLY KETVIRTOJO LEIDIMO (1954) AUTOCENZŪROS KLAUSIMU

VIKTORIJA ŠEINA

Vienas kanoninių lietuvių literatūros kūrinių, Vinco Mykolaičio-Putino *Altorių šešėly* (1932–1933), yra sulaukęs daugybės tyrimų, bet iki šiol nebuvo paskelbta, kiek ir kokio pobūdžio kupiūrų buvo atlikta sovietinio laikotarpio romano leidimuose. Išsamiausiai romano leidybos peripetijas aprašė tekstologai Aleksandras Žirgulyš¹ ir Romana Brogienė². Žirgulyš buvo daugelio sovietmečiu išėjusių Mykolaičio-Putino knygų (įskaitant *Raštų* dešimttomį, 1959–1969) redaktorius, tad jis geriau už kitus žinojo apie šiuo laikotarpiu įvykusias *Altorių šešėly* teksto transformacijas³. Būtent Žirgulyš buvo numatytas ir naujų, XX a. devintojo dešimtmečio viduryje sumanytų Mykolaičio-Putino *Raštų* redaktoriumi⁴, deja, mirė 1986 m. (pirmas *Raštų* tomas pasirodė 1989 m.). Šių *Raštų* t. 4 (1992) „Redakcinėse pastabose“ kalbos redaktorė Vanda Šatkuvienė cituoja Žirgulio raštą būsimų *Raštų* redakcinei komisijai „Dėl V. Mykolaičio-Putino romano ‘Altorių šešėly’ teksto tvarkymo“ (1985), kuriame jis siūlo naują šio romano leidimą rengti ne pagal 1959 m. *Raštus*, o pagal pirmąjį, 1932–1933 m. publikuotą romano variantą⁵. Šį mašinraštį radau Žirgulio fonde Lietuvos literatūros ir meno archyve⁶. Jo kserokopija saugoma Mykolaičio-Putino *Raštų* trylikatomio

¹ Aleksandras Žirgulyš, *Tekstologijos bruožai*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 231–237.

² Romana Brogienė, „Komentarai“, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 4: *Altorių šešėly*: Romanas, redagavo Vanda Šatkuvienė, Vilnius: Vaga, 1992, p. 749–755.

³ Žirgulio teigimu, leidykla bendravo su rašytoju per jo kūrinių redaktorių: „Leidykla per mane dažnai susižinodavo su Putinu. Su kitais rašytojais būdavo oficialiais raštais susirašoma; prie Putino, atrodo, reikia eiti kažkaip jautriau, delikačiau, ne formaliu stiliumi. Taigi mane, kaip senesnę pažįstamą, siųsdavo kalbėtis su rašytoju: aš žodžiu dėstydavau leidyklos reikalą ir nusistatymą“ (Aleksandras Žirgulyš, *Literatūros keliuose: Memuarinės-biografinės apybraižos*, Vilnius: Vaga, 1976, p. 37).

⁴ Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 755.

⁵ Vanda Šatkuvienė, „Redakcinės pastabos“, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 4, p. 759.

⁶ Aleksandras Žirgulyš, „Dėl V. Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly“ teksto

redakcinės komisijos pirmininko Justino Marcinkevičiaus fonde Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyne⁷. Žirgulio rašte ne tik glaustai papasakota *Altorių šešėly* sovietinės leidybos istorija, bet ir detaliai užfiksuotos labiausiai cenzūros paveikto 1954 m. romano leidimo kupiūros, išlikusios ir vėlesniuose sovietmečio leidimuose. Tikiuosi, kad publikacijoje teikiamas šio dokumento perrašas bus pravartus norintiems geriau suprasti sovietinės (auto)cenzūros principus.

Pereinant prie čia publikuojamo šaltinio, verta trumpai priminti sovietmečio *Altorių šešėly* leidybos aplinkybes. Iš karto po karo, 1946 m. Valstybinė grožinės literatūros leidykla pasirūpino išleisti antrąjį romano leidimą⁸. Kodėl pokariu suskubta perleisti *Altorių šešėly*? Didelio skaitytojų susidomėjimo XX a. ketvirtajame dešimtmetyje sulaukęs debiutinis Mykolaičio-Putino prozos kūrinys per daugiau kaip dešimtmetį buvo išparduotas. Valstybinės grožinės literatūros leidyklos vyriausiojo redaktoriaus pareigas anuomet ėjęs Valys Drazdauskas neabejotinai atminė, kokios aršios klerikalų kritikos kadaise sulaukė pirmasis lietuvių literatūroje kunigų seminarijos ir klebonijos gyvenimą iš vidaus pavaizdavęs kūrinys. Veikiausiai manyta, kad *Altorių šešėly* pasitarnaus sovietų ideologijai kaip antiklerikalinis ir laikinosios sostinės miesčionijos gyvenimą kritiškai vaizduojantis romanas. Būtent tokiu tikslu, kaip galime spėti, šis kūrinys tuoj po karo, 1945 m. pirmąkart pakliuvo ir į vyresniųjų klasių lietuvių literatūros programą. Po metų išleistoje atnaujintoje programoje prie romano pavadinimo buvo pateiktos kūrinio interpretacijos gairės: „Lietuvos išsigimstančios buržuazijos personažai; buržuazinės, veidmainiškos moralės ir prietaringos aplinkos paveikslai“⁹.

Dideliu netikėtumu tiek leidyklai, tiek autoriui tapo 1949 m. jau išspausdinto trečiojo romano leidimo tiražo sulaikymas, o netrukus ir sunaikinimas. Sąjūdžio metais dar gyvus šių įvykių liudininkus suspėjusi pakalbinti Brogienė teigia, kad knygos platinimą sustabdė iš suimto Drazdausko

tvarkymo“, 1985-05-23, in: *Lietuvos literatūros ir meno archyvas* (toliau – LLMA), f. 188, ap. 1, b. 324, l. 1–27. Toliau šioje byloje (l. 28–37) seka rankraštinės pastabos, pagal kurias parengtas rašto mašinraštis.

⁷ [Aleksandras Žirgulis], „Dėl V. Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly“ teksto tvarkymo“, in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštynas*, f. 121, b. 540, l. 88–114. Už pagalbą ieškant šio dokumento dėkoju LLTI BR vedėjui Virginijui Gasiliūnui.

⁸ Pasirašyta leidybai 1945 m. lapkričio 26 d. (Aleksandras Žirgulis, *Tekstologijos bruožai*, p. 232).

⁹ *Vidurinių mokyklų programos 1946/47: Lietuvių kalba ir literatūra. Rusų kalba*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1946, p. 28–29.

1949 m. vyriausiojo Valstybinės grožinės literatūros leidyklos redaktoriaus pareigas perėmęs Albinas Žukauskas. Veikiausiai įsibaiminęs dėl pirmtaką ištikusio LKP(b) CK narių puolimo dėl esą netinkamai organizuotos leidybos, Žukauskas nurodė sustabdyti kelių jau išspausdintų knygų platinimą, „norėdamas pats nuodugniau su jomis susipažinti“¹⁰. Ideologinis spaudimas literatūros leidybai sustiprėjo po 1949 m. vasarį LKP(b) VI suvažiavime Antano Sniečkaus pasakytos kalbos, kurioje jis kritikavo literatūros paveldo vertinimo klaidas Valstybinėje grožinės literatūros leidykloje¹¹. Ypač atsargiai anuomet imta vertinti pirmosios Lietuvos Respublikos laikų literatūros kūrinių perleidimą¹². Nors trečiasis *Altorių šešėly* leidimas jau buvo praėjęs Vyriausiosios valdybos literatūros ir meno reikalams (Glavlito) cenzūrą, LKP(b) CK Propagandos ir agitacijos skyrius, pasak Žirgulio, neleido platinėti romano, nes jame esą nepakankamai griežtai demaskuojama kunigija¹³. Autoriui buvo pasiūlyta pataisyti romaną ir parengti marksistiškai kūrinių įvertinanti įvadinį žodį, bet Mykolaitis-Putinas nesutikęs¹⁴.

Po 1946 m. Andrejaus Ždanovo inicijuotos sugriežtintos literatūros ir meno kontrolės, sovietų Lietuvos ideologai ėmė reikalauti iš leidėjų naujai marksistiškai įvertinti visą naujai publikuojamą literatūros paveldą. Tokią pratarbę *Altorių šešėly* 1949 m. leidimui buvo parengęs Bronius Pranskus. Pasak Žirgulio, šio „raudonojo profesoriaus“ įžangos lengvai praeidavo Glavlito cenzūrą¹⁵. Praėjo ją ir šįkart, bet sustabdžius jau išspausdinto romano platinimą, imta įdėmiai vertinti ir jo pratarbę. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus fonde galima rasti atspausdintą, bet dar neįrištą (ir defektuotą)¹⁶ *Altorių šešėly* 1949 m. leidimą su minėta Pranskaus pratarbe „‘Altorių šešėly’ visuomeninė reikšmė“. Joje Mykolaičio-Putino romanas įvardytas kaip „pats ryškiausias psichologinio romano pavyzdys lietuvių literatūroje“¹⁷ ir vienas iš „nedaugelio

¹⁰ Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 750.

¹¹ Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: Cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018, p. 60.

¹² *Ibid.*, p. 255.

¹³ Aleksandras Žirguly, *Tekstologijos bruožai*, p. 234.

¹⁴ Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 751; Aleksandras Žirguly, *Tekstologijos bruožai*, p. 235; Vincas Mykolaitis-Putinas, *Dienoraščiai: Rašytojo paskutiniųjų gyvenimo metų (1961–1967) užrašai*, spaudai parengė Stasys Lipskis, Vilnius: Žuvėdra, 2013, p. 144.

¹⁵ Aleksandras Žirguly, *Tekstologijos bruožai*, p. 233.

¹⁶ Trūksta p. 1–16.

¹⁷ Bronius Pranskus, „Altorių šešėly“ visuomeninė reikšmė“, in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Altorių šešėly: Romanas*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1949, p. XI.

kūrinių, kurie peržengė jų [buržuazinių laikų, – V. Š.] ribas ir atėjo kaip vertingas turtas į tarybinę visuomenę“¹⁸. Pranskus pabrėžė šio romano pažangumą XX a. ketvirtąjo dešimtmečio literatūros kontekste ir jo aktualumą „tarybinėje Lietuvoje, kada dar reakcinės katalikiškosios kunigijos ir klerikalinės bažnyčios įtaka gana didelė, kada dar tarybinei visuomenei reikia rauti tos įtakos šaknis ir klerikalinės ideologijos liekanas iš žmonių sąmonės“¹⁹. Tiesa, pratarinėje įvardyti ir romano „idėjiniai trūkumai“: *Altorių šešėly* „beveik neliečiami gilesni ideologiniai, filosofiniai bažnyčios ir religijos pagrindai, neduodama pačios dievybės idėjos kritika materialistinės filosofijos požiūriu“²⁰, o pats Liudas Vasaris „nėra nutraukęs ryšių su religiniu dogmatizmu ir misticismu“²¹. (Kaip matysime, vėliau Mykolaitis-Putinas atsižvelgė į šias pastabas kupiūruodamas romano 1954 m. leidimo tekstą.)

Pranskaus pratarinė 1949 m. dar bandyta taisyti²², bet jau išspausdintas *Altorių šešėly* trečiasis leidimas skaitytojų taip ir nepasiekė. Priekaištus Pranskaus pratarinei, o kartu ir Mykolaičio-Putino romanui Žukauskas surašė pratarinės mašinraščio paraštėse, Kostas Korsakas išdėstė vidinėje recenzijoje²³, galiausiai pagal leidyklos surengtame pasitarime dalyvavusiųjų išsakytus siūlymus, kaip tobulinti *Altorių šešėly* pratarinę, buvo parengtas suvestinis rekomendacijų sąrašas (be Mykolaičio-Putino, Korsako ir leidyklos vadovų, pasitarime dalyvavo LKP(b) CK sekretorius Vladas Niunka). Visa tai jau anksčiau glaustai aptarė Brogienė, tad čia kartotis netikslinga²⁴. Tik paminėtina, kad svarbiausias priekaištas Pranskaus pratarinei – poreikis atskleisti „katalikų dvasininkijos klasinę esmę“ ir iškelti „autorius padarytus nenuoseklumus“²⁵. Minėtoje suvestinėje esama ir toli už romano temos išeinančių, vaizdžiai ždanovščinos tendencijas atskleidžiančių siūlymų, pavyzdžiui, „demaskuoti Vatikaną ir jo įtaką“, atskleis-

¹⁸ *Ibid.*, p. I.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*, p. III.

²¹ *Ibid.*

²² Aleksandras Žirgulytis, *Tekstologijos bruožai*, p. 235; Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 751–752. Ir Žirgulytis, ir Brogienė mini Leono Gudaičio asmeninėje bibliotekoje esantį *Altorių šešėly* 1949 m. leidimo egzempliorių su Pranskaus atliktais taisymais pratarinėje. Veikiausiai šis leidinys iki šiol saugomas šeimos asmeninėje bibliotekoje.

²³ Kostas Korsakas, „Pastabos prie B. Pranskaus str. apie „Altorių šešėly“, 1949-02-09, in: LLMA, f. 23, ap. 2, b. 1140, l. 22–23.

²⁴ Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 751.

²⁵ „Pageidaujama „Altorių šešėly“ įvade paliesti (siūlymų sąrašas)“, in: LLMA, f. 23, ap. 2, b. 1729, l. 21.

ti Katalikų Bažnyčios pastangas sukurstyti naują karą ir „paklusnumą JAV agresyviai politikai“²⁶.

Lietuvių literatūros ir meno archyvo *Vagos* (taip nuo 1964 m. pervadin-ta Valstybinė grožinės literatūros leidykla) fonde yra dar viena, 1951 m. datuota *Altorių šešėly* pratarinė. Šiame ligi šiol tyrėjų nefiksuotame doku-mente išpildyti visi, net ir absurdiškiausi minėto siūlymų sąrašo punktai²⁷. Šios pratarinės autorius – 1948 m. Lietuvių filologijos studijas Vilniaus uni-versitete pabaigęs ir nuo 1950 m. Valstybinės grožinės literatūros leidyklos redaktoriumi dirbęs Juozas Subatavičius. Galima spėti, kad pratarinę pa-rengti jaunam redaktoriui pavedė Žukauskas. Visas įmanomas vulgariojo marksizmo ydas demonstruojantis jauno redaktoriaus tekstas net ir di-džiausio stalininio teroro metais, veikiausiai, buvo įvertintas kaip perdėm aršus, o gal tiesiog nekompetetingai parengtas. Nors 1951 m. *Altorių šešėly* naujas leidimas nepasirodė, parengta nauja pratarinė leidžia manyti, kad leidykla tebeieškojo būdų išleisti Mykolaičio-Putino romaną.

Nauju impulsu grįžti prie *Altorių šešėly* leidybos klausimo galėjo tapti 60-osios Mykolaičio-Putino gimimo metinės 1953 m. sausį. Pagrindinį pra-nešimą apie sukaktuvinį LTSR Tarybinių rašytojų sąjungos surengtame jubiliejaus minėjime skaitęs Korsakas kanonizavo tiek patį Mykolaitį-Puti-ną („Jo išvartasis baras lietuvių literatūros dirvoje yra toks platus ir gilus, kad mums šiandien būtų tiesiog neįmanoma įsivaizduoti naujosios lietuvių literatūros istorijos be V. Mykolaičio-Putino vardo ir be jo veikalų“²⁸), tiek romaną *Altorių šešėly*. Pastarojo pasirodymą XX a. ketvirtajame dešimtme-tyje Korsakas įvertino kaip „žym[ų] įvyk[ų] lietuvių grožinės prozos raido-je, lietuviškojo romano vystymesi“²⁹, padėjusį įsitvirtinti realizmui lietuvių

²⁶ *Ibid.*

²⁷ Juozas Subatavičius, „Įvadas romanui *Altorių šešėly*“, 1951-02-15, [rankraštis], in: LLMA, f. 23, ap. 2, b. 1729, l. 22–43; „Įvadas romanui *Altorių šešėly*“, [nedatuotas mašin-raštis], in: LLMA, f. 23, ap. 2, b. 1140, l. 24–28. Pastarojo dokumento autoriumi archyvinės bylos apraše laužtiniuose skliaustuose klaidingai nurodytas Pranskus. Subatavičiaus kaip rankraščio autoriaus pavardė įrašyta taip pat ne jo ranka, kitu rašalu. Bet kad būtent šis anuomet dar jaunas Valstybinės grožinės literatūros leidyklos redaktorius yra ir rankraš-čio, ir mašinos raščio autorius, rodo tiek faktografinės klaidos (klaidingai nurodyti *Altorių šešėly* pirmojo leidimo metai), tiek ir visai nemotyvuotai rankraštyje išvesta paralelė tarp Mykolaičio-Putino ir Harriet Beecher Stowe. (Subatavičius gimė 1918 m. JAV (Niujorko valstijoje), į lietuvių kalbą sovietmečiu išvertė nemažai klasikinių britų ir amerikiečių literatūros kūrinių.)

²⁸ Kostas Korsakas, „Vincas Mykolaitis-Putinas“, in: *Pergalė*, Vilnius, 1953, Nr. 1, p. 115–116.

²⁹ *Ibid.*, p. 117.

literatūroje ir prisidėjusį prie prozos meistriškumo augimo. Nors prelegentas įvardijo Liudui Vasariui savitą liberalią pasaulėžiūrą ir dekadentinę kūrybą, aršios marksistinės kritikos – kokios visai neseniai reikalaujama romano pratarmėje – čia nė su žiburiu nerasi. Suprantama, pats jubiliejinio minėjimo žanras reikalauja vengti kriticizmo, vis dėlto ši kalba galėtų būti vertinama ir kaip signalas, kad, puikiai žinodamas apie trečiojo leidimo sustabdymą, didžiulį simbolinį kapitalą ano meto literatūros mokslo lauke turėjęs Korsakas sąmoningai gynė *Altorių šešėly*. Jis ne tik įvardijo šį kūrinį vienu iš reikšmingiausių lietuvių romanų, bet ir teigė jo svarbų vaidmenį ideologinėje kovoje – romanas demaskavęs klerikalizmą dar gerokai prieš sovietų santvarkos „atkūrimą“ Lietuvoje. Pagrindines jubiliejinės Korsako kalbos tezes perspausdino oficiozinė *Tiesa* bei *Literatūra ir menas*³⁰.

Kad sustabdžiusi trečiąjį romano leidimą sovietų valdžia neketino visam laikui išbraukti *Altorių šešėly* iš lietuvių literatūros istorijos, rodo ir ta aplinkybė, kad šis kūrinys nebuvo pradingęs iš vyresniųjų klasių programos. O ir iš knygynų bei bibliotekų 1946 m. laidos taip pat niekas neišiminėjo. Vadinasi, LKP(b) CK Propagandos ir agitacijos skyrius neketino atsisakyti *Altorių šešėly* sklaidos, tik norėjo išlaukti, kol Mykolaitis-Putinas nusileis jų reikalavimams. Regis, ši taktika pasiteisino. Pasak Žirgulyo, 1953 m. Mykolaičio-Putino kaimynas, teisės istorikas ir komunistų partijos narys Juozas Bulavas ėmėsi tarpininkauti tarp LKP CK ir rašytojo, kad pagaliau išeitų naujas romano leidimas³¹. Po metų pasirodė autoriaus pataisytas *Altorių šešėly* leidimas su savikritiška pratarme³². Vėliau minimaliai pakoreguotas šis romano variantas bus perspausdintas ir 1959 m. Mykolaičio-Putino *Raštų* dešimtmyje (t. 3–5). Pastarasis taps kanoniniu ir bus perpublikuotas visuose vėlesniuose sovietmečio leidimuose (1967, 1971, 1979, 1983, 1988)³³.

Gana išsamiai *Altorių šešėly* leidybą sovietmečiu aprašė Žirgulytis ir Brogienė nesprensdė klausimo, kodėl 1949 m. atsisakęs taisyti romano tekstą ir

³⁰ „V. Mykolaičio-Putino gimimo 60-ųjų metų sukakties minėjimas“, in: *Tiesa*, Vilnius, 1953-01-15, p. 2; „V. Mykolaičiui-Putinui 60 metų“, in: *Literatūra ir menas*, Vilnius, 1953-01-18, p. 2.

³¹ Palankia proga vėl inicijuoti *Altorių šešėly* leidybos klausimą galėjo tapti Valstybinės grožinės literatūros leidyklos vyriausiųjų redaktorių kaita: 1953 m. Žukauską šiose pareigose pakeitė Jurgis Tornau.

³² Aleksandras Žirgulytis, *Tekstologijos bruožai*, p. 236; *Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną*, parengė Donata Mitaitė, Vilnius: Vaga, 1992, p. 378–379.

³³ Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 754.

rengti naują pratarinę (pirmojo leidimo „Autoriaus žodis“ nepublikuotas nė viename iš sovietinių leidimų), praėjus keliems metams Mykolaitis-Putinas nuomonę pakeitė. Ar lėmė Bulavo įkalbinėjimai, kaip suponuoja Brogienė? Ar rašytojas norėjęs išvengti tolesnio spaudimo, kaip teigia Žirgulyš? Grėsmė patekti į tremiamųjų sąrašus už nacmečiu išspausdintas (bet negavus leidimo taip ir neišplatintas) *Rūsčias dienas* ar nuorašais plitusį „Vivos plango, mortuos voco“³⁴ Mykolaičiui-Putinui ir 1953 m. galėjo atrodyti reali³⁵. 1954 m. gegužės 4 d., kai spaudai buvo pasirašytas ketvirtasis *Altorių šešėly* leidimas³⁶, rašytojas dar negalėjo žinoti, kad šiurkščių išpuolių prieš religiją laikai, kaip ir reikalavimas praeities epochų kūrinius publikuoti tik su marksistinėmis pratarinėmis, jau skaičiuoja paskutiniuosius metus³⁷. Po penkerių metų *Raštuose* (1959) *Altorių šešėly* bus publikuotas be žeminančios pratarinės. Nerasime jos ir vėlesniuose sovietmečio leidimuose. Lieka mįslė, kodėl atlydžio metais Mykolaitis-Putinas nesiėmė grąžinti 1954 m. atliktų kupiūrų³⁸. Pasak čia publikuojamo Žirgulio rašto, tokia galimybė rašytojas nepasinaudojo nebenorėdamas grįžti prie daug sveikatos pareikalausio *Altorių šešėly* taisymo klausimo.

1954 m. sausio 3 d. datuotoje *Altorių šešėly* pratarinėje autoriui teko pripažinti, kad XX a. ketvirtajame dešimtmetyje romaną rašęs vadovaudamasis „klaidinga idealistine pažiūra, kad galį būti gerų kunigų, jei tik jie bus atitikę savo ‘pašaukimą’ [...]. Tuo tarpu romane reikėjo spręsti klausimas iš esmės: ar iš viso dvasininkų luomas yra gyvenime pateisinamas bei priimtinas – ir atsakymas į šį klausimą turėjo būti neigiamas“³⁹. Atkartodamas dalį 1949 m. leidimo pratarinėje ir vėliau ją kritikavusiųjų pastabose išsakytų priekaištų, savo įžanginiame žodyje Mykolaitis-Putinas pripažino romano

³⁴ Kaip tik 1949 m., kai buvo sustabdytas *Altorių šešėly* trečiasis leidimas, jaunas kunigas Kazimieras Vasiliauskas buvo suimtas už tai, kad be kitų jam inkriminuojamų veiklų deklamavo bičiuliams „Vivos plango, mortuos voco“. Tardymo metu jis buvo verčiamas pripažinti, kad eilių autorius esąs Mykolaitis-Putinas, bet to nepadarė (*Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną*, p. 362).

³⁵ Mokytojas, tolimas rašytojo giminaitis Rapolas Stanevičius prisimena, kad 1949 m. trėmimų metu Emilija Mykolaitienė jau buvo „susidėjusi daiktus“ (*Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną*, p. 324).

³⁶ Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 753.

³⁷ Arūnas Streikus, *op. cit.*, p. 78.

³⁸ Žirgulyš savo rašte redkolegijai nurodė tik vieną *Raštuose* (1959) sugrąžintą 1954 m. leidimo kupiūrą.

³⁹ Vincas Mykolaitis-Putinas, [„Pratarinė“], in: Vincas Mykolaitis-Putinas, *Altorių šešėly*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954, p. 3.

protagonistą turint „neigiamų bei reakcinių bruožų“, išpažįstant idealistinę pasaulėžiūrą, turint individualistinių dekadentinių polinkių, nutolus nuo liaudies⁴⁰.

Kita vertus, pratarinėje Mykolaitis-Putinas turėjo progą pasiteisinti, kodėl jis neatliko *esminės* teksto pertvarkos – esą pačioje sovietų kritikoje jau atmesta praktika „pažanginti“ praeities literatūrą. Kita vertus, čia gerokai sumenkintos naujajame leidime atliktos teksto kupiūros: „leidžiu romaną ‘Altorių šešėly’ be esminių pataisų, vien nežymiai šį bei tą pakoregavęs“⁴¹. Kaip matyti iš toliau publikuojamo Žirgulinio rašto, anuomet atliktos toli gražu ne tik smulkios kalbos korektūros. Daugiausia taisyta trečioji romano dalis, vaizduojanti pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpį. Iki atlydžio sovietų Lietuvos rašytojai apskritai vengė vaizduoti šį laiką, o jei ryždavosi – tegalėjo jį visokeriopai juodinti, kaip antai Teofilis Tilvytis *Ušnynėje* (1949) ar Antanas Vienuolis *Puodžiūnkiemyje* (1949).

Ideologiškai motyvuotas romano 1954 m. leidimo kupiūras galėtume skirstyti į religines, politines ir dorovines. Eliminuojamos detalios religinių apeigų scenos ir eilutės, kuriose Liudas Vasaris teigia likęs tikinčiu žmogumi net ir po to, kai kunigo pareigas vykdyti atsisakė. Išbraukta ir Vasario dispute su tėvu Severinu išsakyta mintis, kad jis neatmeta krikščioniškosios metafizikos. Norint romaną naudoti kaip ateizacijos priemonę (o būtent tokia paskirtis jam buvo numatyta švietimo sistemoje), turėjo būti ištrinti bet kokie Vasario tikėjimo ženklai trečiojoje romano dalyje. Antai nuosekliai buvo iškupiūruoti visi šios dalies epizodai, kuriuose minimas Vasario apsilankymas mišiose, išbrauktas religinės šventės (Velykų) pavadinimas, pradingo ir paaiškinimas, kad katalikų kunigas galįs legaliai susituokti su protestante.

Politiniai motyvai vertė atsisakyti trečioje romano dalyje pasakotojo išsakyto teigiamo tarpukariu įvykdytos Žemės reformos vertinimo (scena apie laimingą naujakurių gyvenimą nepriklausomoje Lietuvoje). Reikėjo derintis prie sovietų Lietuvoje dominavusio išimtinai neigiamo agrarinės Lietuvos politikos vaizdavimo, kurį steigė 1940 m. leidime „supažanginta“ Petro Cvirkos *Žemė maitintoja* (1935)⁴² ir gausios „istorinės“ publikacijos sovietų Lietuvos periodikoje. *Altorių šešėly* 1954 m. leidime išimta ir pas-

⁴⁰ *Ibid.*, p. 3–4.

⁴¹ *Ibid.*, p. 4.

⁴² Plačiau apie tai žr. Viktorija Šeina, Aistė Kučinskienė, *Mokyklinis lietuvių literatūros kanonas: Šimtmečio raidos rekonstrukcija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2024, p. 378–380.

traipa apie Vasario viltis, sietas su 1926 m. gruodžio 17 d. perversmu. Ligtoliniuose romano leidimuose šis įvykis buvo vertinamas kaip naujas tautos gyvenimo etapas, išvadavęs valstybę iš kairės ir dešinės politinių srovių priešpriešos. Politinei cenzūrai priskirtinas ir neigiamo (menkinamo) požiūrio į „broliškas tautas“ – rusus ir lenkus – retušavimas, taip pat prislopinta Vasario tautinio patriotizmo raiška.

XX a. šeštojo dešimtmečio pradžioje išaugusią Šaltojo karo įtampą atliepia romane kupiūruojamos visos nuorodos į amerikietišką Aistės kilmę, taip pat Vasario pasvarstymai apie JAV kaip technikos ir pramonės šalį, kunigo Stripaičio požiūris, kad Amerikoje galima neblogai užsidirbti, nes tai šalis, iš kurios „niekas tuščiom negrižta“. Ekonominės gerovės paminėjimo vengta ne tik kalbant apie JAV, bet ir apie Aukšę. Antai išbrauktas sakinyss, kuriame ji teigia esanti pakankamai turtinga, kad išlaikytų Vasarį, šiam atsidėjus kūrybiniam darbui. Išbrauktas ir paties Vasario svarstymas, kad pragyvenimas jam rūpesčių nekelia, mat jis išgyvenęs iš savo kūrybos ir santaupų. Veikiausiai tai kūrė sovietmečiu nepageidautiną pasiturimo tarpukario Lietuvos menininko gyvenimo perspektyvą.

Dorovinės cenzūros sumetimais romane nebeliko erotinių užuominų apie Vasario ir Claudžiuvienės santykių pobūdį. Eliminuoti ir Vasario teigiami atsiminimai apie baronienę, esą jos epikūriškas požiūris į gyvenimą pavertęs ją laimingiausiu žmogumi pasaulyje.

Baigiant trumpą Žirgulio rašte suminėtų *Altorių šešėly* kupiūrų apžvalgą būtina paminėti, kad ne visi 1954 m. leidime atlikti romano taisymai buvo ideologiškai motyvuoti. Antai trečiojoje dalyje pašalinta kelių puslapių Vasario pjesės premjeros scena neturi jokių politinė, dorovinė ar religinė prasme sovietams nepriimtinių bruožų. Veikiausiai kūrinių taisyti priverstas autorius tiesiog pasinaudojo proga atsisakyti kai kurių jam pačiam nebūtinomis atrodančių scenų. Su politiniais reikalavimais nesusijusių taisymų, atsisakant kai kurių perteklinių sakinių ar pavienių žodžių, esama visose romano dalyse.

Kaip savo rašte redkolegijai rekomendavo Žirgulyss, trylikatomio *Raštų* leidimo t. 4 (1992) buvo išleistas pagal *Altorių šešėly* pirmojo leidimo rankraštį. Ištaisyti tik kalbos riktai, sudabartinta rašyba ir skyryba, papildomai įvesti keli smulkūs taisymai, kuriuos Irenai Kostkevičiūtei priklausiusiame 1954 m. romano leidime savo ranka atliko Mykolaitis-Putinas⁴³.

⁴³ Juos visus detalčiai suregistravo šio leidimo redaktorė Šatkuvienė; žr. Vanda Šatkuvienė, *op. cit.*, p. 761–763.

Tiesa, Brogienė abejojo redakcinės kolegijos sprendimu atkurti naujajame *Raštų* leidime pirmojo leidimo kalbos svetimybės. Pasak jos, rašytojas sovietmečio leidimuose jas redagavo (ar aprobavo Žirgulio suredaguotas) orientuodamasis į bendrinės kalbos normas. Bet naujajame, po nepriklausomybės atkūrimo pasirodžiusiame leidime į šiuos redakcinius taisymus neatsižvelgta⁴⁴.

Paskutinis aspektas, į kurį norėtusi atkreipti dėmesį – tai Žirgulio rašto redakcinei kolegijai data, 1985 m. gegužės 5–23 d. Itin atvirai stalinmečio leidybos praktiką smerkiantis pastabų tonas primena publikacijas, skelbtas Sąjūdžio metais, nors iki jo dar buvo toli, tebuvo praėję vos du mėnesiai nuo Michailo Gorbačiovo atėjimo į valdžią. Publikacijoje teikiamas Aleksandro Žirgulio rašto „Dėl V. Mykolaičio-Putino romano ‘Altorių šešėly’ teksto tvarkymo“ perrašas. Dokumentą sudaro 27 mašinraščio lapai. Pirmojo lapo viršuje Žirgulio ranka mėlynu rašalu nurodytas rašto adresatas – „Susipažinti Redakcinei Kolegijai ir Vyriausiajai leidyklos redakcijai“. Paskutinis mašinraščio lapas nukirptas ties ta vieta, kur baigiasi tekstas (matyt, jis buvo ilgesnis, bet nuspręsta pabaigą nukirpti) ir priklijuotas prie kito balto lapo, ant kurio Žirgulio ranka mėlynu rašalu nurodyta data (1985. V. 23.) ir autorius (A. Žirgulys). Mašinraštyje taisymų nedaug, kursyvas pažymėtas konkrečius žodžius pavingiuojant mėlynu rašalu. Spausdinta tik vienoje – *recto* – pusėje. Perraiše išlaikytos morfologinės, sintaksinės, fonetinės rašto kalbos ypatybės; ištaisyta tik vienas dabartinės normos neatitinkantis rašybos atvejis – *gal būt* → *galbūt*. Išlaikyta originali skyryba, iš rašybos modernizuota kabučių forma ir brūkšnys tarp skaičių bei tiesioginės kalbos pradžioje.

⁴⁴ Romana Brogienė, *op. cit.*, p. 750.

DĖL VINCO MYKOLAIČIO-PUTINO ROMANO ALTORIŲ
ŠEŠĖLY TEKSTO TVARKYMO (1985)

ALEKSANDRAS ŽIRGULYS

Susipažinti Redakcinei Kolegijai
ir
Vyriausiajai leidyklos redakcijai

Dėl V. Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly“
teksto tvarkymo

Per kelis leidimus (1946, 1949, 1954, 1959) „Alt. šešėly“ tekstas buvo keičiamas dėl tiesioginio ir netiesioginio leidėjų kišimosi ir nutolo nuo pirminio autentiško pavidalo. Tikrasis, autentiškas tekstas,¹ niekieno netaisytas, reiškiantis autoriaus kūrybinį nusistatymą ir valią, išlikęs tik pirmame leidime (1932–33).

Priverstinėje teksto² evoliucijoje daug nulėmė 1949 m. leidimo sulaikymas. Tai pritrenkė tiek patį autorių, tiek leidėjus: iki tol kėlusi susižavėjamą ar audringus vertinimus knyga buvo pripažinta neplatintina ir sunaikinta.

Šis faktas nustebino daug ką, net klerikalinuose sluoksniuose, kurie labiausiai vainuoja autorių kaip tik už romano antikuniginę ir antiklerikalinę linkmę, pasak jų, daug prisidėjusią prie bažnyčios autoriteto griovimo ir krašto bolševizacijos. Bet stebėjosi ir ne vienas tarybinis veikėjas, kurie manė, kad „Altorių šešėly“ gali eiti ranka rankon su tarybine propaganda (man įsakmiai tai kartą yra pabrėžęs vienos komandiruotės metu partijos Joniškio raj. sekretorius: „Alt. šešėly“ dažniau leiskite ir didesniais tiražais, nes jis mums daug padeda). Šiandien nelabai patogiu viešai minėti ir kvalifikuoti romano sulaikymo faktą ir ypač to sulaikymo priežastis. Knygų prekybos ir poligrafijos valdyboj apie jas taip buvo pasakyta: „Romane Putinas kovoja už gerus kunigus, bet nieko nesako apie reakcinę || [2] bažnyčios esmę. Mes norime, kad Putinas pasisakytų iš esmės apie reakcinę bažnyčios vaidmenį. Tai egzaminas Putinui, žiūrėsime, kaip jis jį laikys...“ Žinoma, Putinas, kaip nekovotojas, nekovoją nei už „gerus kunigus“, bet nieko nesakė

¹ po ženklo išbraukti du neįskaitomi simboliai

² Priverstinėje teksto vietoj Teksto priverstinėje

ir apie „reakcinę bažnyčios esmę“. Nieko nesakė, nes³ anuomet, romano kūrimo metais, klierikas ar kunigas Vasaris, kaip ir pats autorius, buvo dar tolimas kovingam ateizmui. Kitokia buvo autoriaus visuomeninė padėtis, kitoks ir jo nukunigėjimo kelias nei kitų to meto ekskunigų, ir tai jis aiškiai yra išdėstęs „Autoriaus žodyje“ I tome. Bet ar nepasisakė netiesiogiai? Jo Vasariui svetimi religiniai išgyvenimai, žavėjimasis bažnytine liturgija ir bažnyčios dogmomis, tai atšalėlis arba ateistas vidumi, ne išore,⁴ nuo bažnyčios gyvenimo atitrūkęs – romanas rodo jo išsivadavimo kelią iki galutinio pasitraukimo iš bažnyčios ir visų ryšių nutraukimo su buvusia aplinka. Toks buvo autoriaus kūrybinis sumanymas ir⁵ valia, ir daromi rašytojui priekaištai prasilenkia su Putino kūrybine nuožiūra⁶.

Niekas negali spausti ar versti rašytoją naujai perrašyti stambų veikalą ir jį pritaikyti prie pakitėjusio laikotarpio ūpo, nusistatymų, reikalavimų. Tai⁷ buvo konjunktūriniai, ne ilgalaikiai reikalavimai, ir jų paskui buvo atsisakyta („gana lopyti senas knygas, mums reikia naujų“, – sakyta viename svarsityme). Putinas, leidyklos posėdžiuose įtaigojamas, atsisakė iš esmės veikalą taisyti, nes nematė tokiam taisymui rimto pagrindo. Tokie reikalavimai, šiaip ar taip, buvo didelė anuometinio lietuvių literatūros gyvenimo varuotojų klaida, ji žlugdė rašytojo pasitikėjimą savo statusu ir jo naujai puoselėjamus planus. Kai Putinas galų gale sėdo prie dalinių romano taisymų, || [3] tiksliau braukimų, buvo sujauktas gražiai susiklostęs veikalo audinys.

Didelė dalis taisymų, dabartinėmis akimis žiūrint, yra nereikalingi. Romano tekstas⁸ apkarpytas. Autocenzūriniais atvejais visada perdedama, nes labai bendrai ir plačiai suvokiama „neleistinos vietos“. Tikroji cenzūra šiuo atžvilgiu yra tikslesnė ir mažiau pažeidžia veikalą. Tačiau nereikėjo⁹ taikyti nė leidyklinės cenzūros. Pvz., „lenkai užėmė Vilnių“ – taisyta: „lenkų nacionalistai“... Jei būtų taip patikslinta komentaruose arba naujame tarybinio rašytojo tekste nieko nesakytume, bet į seno rašytojo raštų tekstus¹⁰ brukti tokius svetimkūnius yra neskoninga ir neleistina praktika.¹¹

³ nes virš išbraukto *dėl to*

⁴ po ženklo išbraukta *seniai*

⁵ po žodžio išbraukta *kūrybinė*

⁶ nuožiūra po išbraukto *valia*

⁷ prieš žodį išbraukta *Bet; Tai vietoj tai*

⁸ po žodžio išbraukta „išspauistas“

⁹ po žodžio išbraukta *griežčiau*

¹⁰ *raštų tekstus* vietoj *raštus*

¹¹ po žodžio išbraukta *Tokie įtarpai rimtam knygų leidimui tik sarmatą daro.*

Pats autorius, betaisydamas jau vien kūrybiniais sumetimais¹², irgi per daug yra pritaيسęs. Man atrodo, kad tikras nutaisymas yra latvių vertėjo A. Sukovskio pastebėtas trūkstamas epizodas apie kun. Vasario viešėjimą tėviškėje, nors paskui Putinas ir aiškino, kad norėjęs eliminuoti jam „skaudžias autobiografines reminiscencijas“. Šį epizodą autorius nurodė redaktoriui gražinti į tominį leidimą¹³. Ta proga pažymėjo, kad kupiūravimas yra slidus kelias: ne kartą norisi atstatyti, kas išbraukta; ateityje reikėsia peržiūrėti kupiūras ir galbūt iš viso jų atsisakyti. Sakėsi, kad pokariniai romano leidimai jam daug kraujo sugadinę, daug jėgų atėmę, „Altorių šešėly“ taip įgrišę, kad kartais nenorįs apie juos nė galvoti.

Kad turėtume tikrą tų leidimų redagavimo vaizdą, suminėsiu beveik visas svarbesnias kupiūras ir šiaip teksto keitimus. Lyginta priešpaskutinio tominio leidimo (1954) ir pirmo leidimo (1932–33) tekstai. || [4]

1. Pirmame pokariniame AŠ leidime, I dalyje (1946) leidykla savo valia neįdėjo „Autoriaus žodžio“ (p. 7–10). Šis „žodis“ neįdėtas nė kituose leidimuose. Bet tai nėra eilinė pratarmė, tesusijusi su vienu leidimu, o principinis rašytojo pasisakymas apie romano pagrindines problemas, vaizduojamą jame tikrovę ir autoriaus santykį su ja. Dėl pačių bendriausių momentų šis „Autoriaus žodis“ turėtų būti dedamas visuose leidimuose kaip būtina įžanginė jų dalis.

2. Pirmame pokariniame leidime redakcija nubraukė I dalies epigrafą, o sekančiame leidime (1949) ir kitų dalių epigrafus („suvienodino“!)¹⁴. Jie nebuvo gražinti nė tominiame leidime – Leidykloje anuomet nedelikačiai elgtasi su epigrafų tekstais, jeigu tik jie būdavo religinio turinio, ir dar iš maldų knygų. Putino romane epigrai turi konstruktyvinę reikšmę veikalo architektikai: tai pagrindinės atskirų dalių gairės, nusakančios veiksmo linkmę ir nuotaikas; labai prasmingas, ne vien puošybinis, elementas.

Po sulaikyto AŠ leidimo (1949) rašytojas spaudimo ir netikrumo atmosferoje nubraukinėjo ar trumpino atskiras pastraipas, kad mažiau kas „kliūtų“ ir kad „nebūtų apšauktas“, jo paties žodžiais tariant. Šiandien tos kupiūros, darytos stengiantis atitikti leidyklinės cenzūros reikalavimus, nelabai šviesiai nuteikia.

¹² po žodžio išbraukta *įsibėgėjęs*

¹³ Turima omenyje 1954 m. leidime iškupiūruota Vasario atostogų tėviškėje scena, atkurta 1959 m. *Raštų* leidime.

¹⁴ Pirmojo leidimo (1932–1933) romano dalių pavadinimus lydėjo lotyniški epigrai: „Introibo ad altari Dei“, „Quia peccavi nimis...“, „Mea maxima culpa...“

3. Pirmosios dalies I sk. nubraukta stilistinė užsklanda – paskutinė pastraipa:

(X¹⁵ Ir niekam tuomet nebūtų galėję ateiti į galvą, kad šitam juokingam klierikučiui yra lemta audringa ir garsi ateitis X) (24¹⁶).

4. II sk. taip pat nubraukta stilistinė užsklanda: || [5]

(X Tokiam tad fone praėjo šešeri Liudo Vasario jaunystės metai, ir užsi-mezgė jo nevykusio gyvenimo drama X) (34).

5. III sk. nubraukta stilistinė užsklanda:

(X Po daugelio jau metų Vasaris, svarstydamas savo likimą, ne kartą padarydavo išvadą, kad tas jo užsidarymas, kilęs, ar, galbūt, esant palankiom aplinkybėm, tik pasireiškęs seminarijoje, buvo vyriausia priežastis jo išvidinių kovų, jo dvylypumo ir jo išsigelbėjimo, o galbūt ir jo žuvimo, kad ne tas užsidarymo instinktas, seminarija, be abejo, jį būtų arba išmetusi, kaip girtos išmeta nesumaltą žvirgždą, arba sumalusi, kaip sumalė daugelį už jį stipresnių. Jis gi liko ir neišmestas, ir nesumaltas X) (47¹⁷)

(Keliuose kituose sk., pvz. 4, 8..., analoginės užsklandos nenubrauktos).

6. „Jis buvo užmiršęs... viską, kas jį skyrė nuo plataus gyvenimo ir gražaus pasaulio“

(X Vėliau Liudas Vasaris, prisimindamas ypatingą to vakaro pergyvenimą, aiškindavo sau, kad tai buvo pabudusio jaunuolio poetiškas idealinės meilės ilgesys. Vasaris tada buvo tokiame amžiuje, kada jaunuolis dar nereikalauja konkretaus savo jausmam objekto arba juo nesitenkina. Jis ilgisi kažkokios idealios būtybės, kuri paliktų pilną laisvę jo lakiai fantazijai. Seminarijos gyvenimo aplinkybės buvo kuo patogiausios susidaryti tokiam romantiškam svajingumui tokio būdo jaunuoly, kokis buvo tuo metu Liudas Vasaris. Ir štai po sunkių darbo dienų, po fizinio ir moralinio nuovargio, sulaukus didelės šventės atoslūgio, tas svajingumas išsiveržė su nepaprasta jėga. X) (124–125).

7. X sk., 138 p., po „nepasitenkinimas gyvenimu ir susiža || [6]vėjimas kažkokiu nepasiekiamu idealu“:

(X Pirmojo Vasario eilėraščio bendrumas¹⁸ išskyrė jį iš visų rašančių jaunuolių tarpo ir pastatė išrinktųjų eilėn X).

¹⁵ X ženklų Žirgulis savo tekste pažymėjo kupiūros pradžią ir pabaigą. Papildomai šias teksto vietas pabraukė vertikaliu mėlyno rašalo brūkšniu kairėje paraštėje.

¹⁶ Čia ir toliau šis skaičius nurodo pirmojo romano leidimo (1932–1933) t. 1 puslapio numerį.

¹⁷ 47 virš išbraukto 38

¹⁸ *bendrumas* pabraukta mėlynu rašalu, kairėje paraštėje ranka įrašyta *brandumas*?

8. Pradedant 149 p. po „spėliojimų sukėlė Vasary ir smulkus jo draugo priekabingumas“:

(X Kai kam gali atrodyti keista, kai kam netikėta, o kai kas gali ir pikintis, kad dvasinės seminarijos auklėtinio galvoj kyla tokių tuščių ir grynai pasaulietiškų minčių, svajonių ir norų. Arba jeigu tokių dalykų kurio galvoj atsiranda, tai jau tas tikrai negeresnis už Varioką, ir jo buvimas seminarijoje tegali būti pateisintas bloga valia. Tiesa, tolimesnis Vasario gyvenimas jam pačiam ir kitiems parodė, kad pašaukimo į kunigus jis tikrai neturėjo, tačiau greičiausiai ne dėl to, kad bažnyčioje žvilgčiojo į nepažįstamąją gražuo-lę arba jautėsi ne visai abejingas į flirto ieškančią Liucę. Jeigu net leistume, kad tai jau buvo pirmosios jo nepašaukimo žymės, tai kaltinti jį dėl pasili-kimo seminarijoje dar neturėtume teisės. X) (149–150).

9. XIV sk., 200 p. ir toliau 201 p. pastraipoje keičiami ar braukiami žodžiai:

Dažniausiai atsitikdavo, kad įėjus jam į kambarį, lenkeliai (= lenkai) nu-traukdavo kalbą... (200)

Jis degdavo apmaudu, viso to klausydamasis, bet jausdamas negalėsiąs atsikirsti aštrialiežuviui (X lenkeliam X), pasirinko absoliutinio tylėjimo taktiką, apsimesdamas visiškai ramus (201)

... būdami jau paskutiniuose seminarijos kursuose, pasijutę stipresni, beveik tokiu pat būdu persekiojo vieną (X lenkelį X), Mazurkovskio favo-ritą (201). || [7]

Vasariui bent tiek buvo lengva nukęsti liežuvingų lenkelių (= nenaudė-lių) persekiojimą, kad jisai žinodavo, jog jie jo nepažįsta ir nesupranta (201).

10. XV sk. nubraukta stilistinė užsklanda:

(X Taip kartais mąstydavo po daugelio metų L. Vasaris, vartydamas tą nenuginčijamą liudijimą savo nuoširdumo, savo gerų norų ir didelio savo apsirikimo. X) (231)

11. XVII sk., pirmos pastraipos gale:

(X Ilgainiui dėl šito jautrumo Vasariui teko nemaža graužtis ir kentėti. X) (251¹⁹ p.)

12. XVII sk., tame pat puslapyje paskutinė pastraipa:

(X Klierikas Vasaris, pasiryžęs tapti geru kunigu, bėgo nuo gresiančio

Neabejotinai teisingas Žirgulio spėjimas apie korektūros klaidą taip niekada ir nebuvo ištaisytas; plg. Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 4: *Altorių šešėly*: Romanas, redagavo Vanda Šatkuvienė, Vilnius: Vaga, 1992, p. 85.

¹⁹ 5 vietoj neįskaitomo skaičiaus

pavojaus, o tuo tarpu jame lyg kokiam transformatoriuj, kiekvienas stipresnis įspūdis keitėsi į neigiamą dvasiško charakteriui energiją. X) (251²⁰–252).

13. 252 puslapyje – apie Aušros vartus – dalis frazės:

Gatvė čia buvo grįsta medžiu, dėl to nei pėsti, nei važiuoti nekėlė jokio bilesio. (X ir²¹ žydai, ir rusai, ir X) visi, kurie čia pakliuvo, ėjo pro šią vietą ramiai, nudengtomis galvomis.

14. XXI sk.,²² 306 p. gale ir sekančio pradžioj:

„Žinai ką, Pavasarėli, šįmet tavo paskutinės laisvos atostogos, o man taip pat. Padaryk mums išleistuves, (X paūšim, palydėsim savo laimę, pamiršim, kas mus graužia ir slegia, o paskui tebūnie, kas turi būti. X)

15. XXIII sk., 342 p.²³, pirmoj pastraipoj, po „arba savaime neprieinama“:

(X Vis dėlto tų metų eilėraščiai, kuriuos jis paskelbė spaudoj, dėl jų stipraus emociingumo ir išraiškos, pagarsino || [8] jauną poetą plačiau, negu jo draugų ir pažįstamų būrys. X) (356²⁴)

16. XXVI sk. paskutiniame puslapy nubraukta vietos, datos ir tradicinis dalies pabaigos žymėjimas:

(X Ženeva-Nica,

1931.IX-XII

Pirmosios dalies pabaiga. X)

17. Antroje dalyje, V sk., 63 p., antra pastraipa pradedant:

(X Kunigo Liudo Vasario kunigavimo karjeroj patirti rūpesčiai ir nemalonumai, tiesa, dar nebuvo labai dideli, vis dėlto ir po jais jau slėpėsi ne vienas svarbus vyriausiojo bandymo klausymas: kaip tu priimsi ir nugalėsi savo pašaukimo pareigas ir sunkenybes, kaip tu priimsi gyvenimo reiškinių įvairybę, kokia nusistos tavų pagrindinė nuotaika, kiek tu būsi atsparus laukujam pasauliui ir vieningas savy, – toks tu būsi ir kunigas.

Vasaris, seminarijoj daug kankinęsis ir abejojęs dėl savo pašaukimo, savo kunigavimo bandymam buvo ypatingai jautrus. Jis žinojo, kad dabar jau visos svarbiausios jo likimo spyruoklės yra užsuktos ir paleistos į darbą. Ir štai dabar pamažu iš įvairių sukrėtimų, smūgių ir vingių jam teks konstatuoti, ar tų spyruoklių veikimas yra suderintas ir eina viena kryptimi, ar jos neužsiteršia šiukšlėmis ir ar turi pakankamai tamprumo.

²⁰ 251 vietoj 250

²¹ turi būti *Ir*

²² po ženklo virš eilutės įterpta 306

²³ 342 virš išbraukto 356

²⁴ turi būti (342)

Seminarijoje viskas buvo pagrįsta teorija, geromis viltimis ir norais, apsaugota izoliavimu ir drausme. Čia gi bus ne tik bandymas, bet realus ir ilgas gyvenimo darbas, praktika, kurią išlaiko tik tie, kurių pajėgos suderintos, koordinuotos ir atitinka vykdomą uždavinį ir siekiamą tikslą. Nei geri norai, nei || [9] laisva valia, nei nusikaltimas ir nuodėmė čia neturi lemiamos reikšmės, nes jeigu du lygiai paruošti ir lygiai gerų norų kunigai po 30 metų vienas tampa vyskupu, o antras slapto ateistu arba ekskunigu, tai nejaugi čia nuopelnas, ar nuodėmės, stiprios, ar silpnos valios klausimas? Kur tie momentai, kurie antrojo kelią pakreipė priešinga linkme? Dėl ko įvyko pirmasis momentas esant dar geriems norams ir tvirtam pasiryžimui ištvirti? Dėl valios silpnumo, dėl Dievo malonės stokos? Bet juk tai ne nuo mūsų pareina. Vadinas, taip turėjo būti. Ir jeigu nenorime tapti fatalistais, turime pasakyti, taip įvyko dėl to, kad antrojo pajėgos ir visa esmė nebuvo suderinta su tikslu, ar bent jo siekiamomis priemonėmis.

Jeigu jaunam kunigui Vasariui jo kamendoriavimo pradžioje būtų kas iškėlęs fatališką dilemą arba – arba, greičiausia, jis būtų atsakęs, kad tai kunigų kategorijai, kurią ta dilema liestų, jis nepriklausas; kad jis gal nepasieks kunigiško tobulo, kad jis gal sustos pusiaukelėje, kad jis gal pražudys savo talentą, bet atgal, priešinga kryptim, nepasuks. Iš tiesų gi, jau vien dėl to, kad jis budriai sekė savo vidaus gyvenimą ir kvalifikavo išpūdžius, jie savaime krovėsi į dilemos svarstyklės: arba tavo siela atitinka kunigystės tikslą, ir tu liksi geru kunigu ligi galo, arba neatitinki, ir tu pasuksi atgal, bet nesustosi pusiaukelėje. X) (63–65).

18. V sk. paskutinės pastraipos pradžia:

(X Vasaris, nekultūringo kaimo vaikas, apdovanotas jautria menininko siela, poeto talentu ir dideliu išpūdingumu, instinktyviai ilgėjosi kultūros, meno ir aristokratiškos atmosferos, kurioje pagyventi jį taip traukė, kaip palieglį traukia saulės šiluma ir sultingas šilo kvapas. X) (69) || [10]

19. VIII sk., 120 p., antra pastraipa:

(X Tik po daugelio metų Liudas Vasaris įstengė nusikratyti tuo visokeriopu rutinos lukštu ir pažiūrėti į tą nuostabią knygą, kaip į tiesioginį žmogaus širdies balsą, bylojantį į mus iš amžių glūdumos, iš tolimųjų Orijento kraštų. Tuomet Biblija tapo jam mėgstamiausia didelės išminties ir poezijos knyga. X) (120)

20. Trečiojo dalyje, I sk., 1-os pastraipos pabaiga:

(X Vasaris su dideliu pasipiktinimu girdėjo, kaip jie, reviduodami bagažą, su keleiviais kalba rusiškai, o ir savo tarpe mielai tą kalbą vartoja. X) (8)

21. I sk., 8 p.²⁵ paskutinės pastraipos pabaigoje:

Savo bagažo dėžėse jis vežėsi daug knygų, portfely filosofijos daktaro diplomą (X kišenėj keliasdešimt banknotų įvairių kraštų valiutos X), o galvoj neramių minčių ir rūpesčių.

22. I sk., 18 p.²⁶ pirmoje pastraipoje:

Jis žino, kad tai tik pirmojo momento įspūdis. Jis žino, kad tokį Kauną paliko mum rusai (= caro valdžia), kad sostinę Vilnių pagrobė lenkai (= lenkų nacionalistai), kad pagaliau ir tuose neištainginguose namuose kunkuliuoja didelis (X tautos ir valstybės kūrimo X) darbas. (18)

23. III d.²⁷, III sk., 36 p.²⁸ pirma pastraipa:

(X Šitokis jo jautrumas ėjo ne iš veidmainiškumo, kaip galėjo kai kas pamanyti. Jis niekad nenorėjo atrodyti geresnis, negu iš tikrųjų yra, jam buvo nesvarbu, kas ką apie jį manys. X) (36)

24. III d.²⁹ V sk., 60 p. pirmoje pastraipoje:

(X Tik kalbant *Confiteor*, mušantis į krūtinę ir sakant žodžius *mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa*, jį nusmelkė min || [11]tis, ar tik ne šios jo mišios bus jo gyvenimo *maxima culpa* – viena didžiausia kaltė. X) (60–61)

25. Ten pat:

(X Tačiau kai atėjo konsekracijos ir pakylėjimo momentas ir visa bažnyčia taip nutilo, tartum ji buvo tuštutėlė, o jis vienas pasilenkęs ties ostija ir kieliku šnibždėjo galingiausius pasauly konsekracijos žodžius, jį antrąkart nusmelkė nerimastis ir baimė. Akim sekdamas savo paties keliamą į viršų kieliką, jis pajuto lengvą svaigulį ir turėjo net prisišlieti prie altoriaus. Bet tas truko tik vieną momentą. Vėliau atsimindamas tą momentą, jis manydavo, kad tai atsitiko dėl to, jog jis buvo blogai miegojęs, nevalgęs ir pakėlęs akis į viršų lengvai galėjo netekti pusiausvyros.

Paskutinė svarbioji mišių vieta, komunija, didelio susijaudinimo jam nesukėlė. Komuniją taip pat priėmė tėvai, kai kurie giminės ir šiaip dar keletas žmonių, buvusių tą dieną išpažinties. X) (61)

26. V sk., 65 p., antra pastraipa:

(X – Su kaimu, manė jis, mano reikalai baigti. Nepriklausomos tautos gyvenimas yra tokis šakotas, kad aš rasiu tinkamo savo būdai ir gabumam

²⁵ 8 virš išbraukto 10

²⁶ virš eilutės įterpta 18 p.

²⁷ virš eilutės įterpta III d.

²⁸ virš eilutės įterpta 36 p.

²⁹ virš eilutės įterpta III d.

darbo ir kitur, o netiesiogiai būsiu gal naudingas ir tai pačiai liaudžiai. X) (65)

27. Ten pat, 3-ioje pastraipoje:

Liudas Vasaris jautė, kad toldamas nuo kunigo kelio, (X jis kartu tolsta ir nuo liaudies. Ne tik tolsta, bet ir X) tampa nusikaltėliu liaudies akyse. Kas kas, bet jau liaudis jį supras sunkiausiai, ir gal niekad to nutolimo jam nedovanos (65).

28. VI sk., 67 p., 2-a pastraipa:

Stovėdamas žmonėse (Ilgulos bažnyčioje)³⁰, jis sekė pamaldų || [12] eigą ir jam rodėsi, kad tokios religinės nuotaikos jis niekad neįsijusdavo pats operuodamas prie altoriaus. (X Jam dar buvo malonu patirti, kad jis vis dėlto liko tikįs žmogus. X) (67).

29. VII sk., 86 p. ir toliau keičiami atskiri žodžiai:

... Žadėjo atsilankyti taip pat ir kun. prof. Meškėnas, neminint jau advokato Indrulio ir amerikietės (= pianistės) Gražulytės (86).

30. VII sk., 89 p. pask. pastraipoje:

... taip nauji svečiai įėję nutraukė kalbas ir sumaišė kompaniją. Buvo tai Indrulis, ponia Gerulienė,³¹ ir viena panelė, kurios Vasaris nepažinojo. Jis tučiuojau įspėjo, kad tai tariamoji Indrulio³² sužadėtinė (X amerikietė X) (89).

31. VII sk., 89–90 p., paskutinėje pastraipoje:

Vasaris spėjo įsitikinti, kad jo vaizduotės nupieštas amerikietės (= užsienietės) paveikslas, nors nebuvo visai priešingas, bet nelabai ir panašus į štai atvykusį originalą (89–90).

32. VII sk., 90 p., antroje pastraipoje:

Jis manė, kad tai bus tipiška, laisvų manierų, moderniška amerikietė (= perėjūnė), kokių matydavo Paryžiuje, o čia išvydo tipišką, tik patobulintą lietuvaitę, be kaimiškų bruožų, bet ir be didmiestiškos civilizacijos šablono (90).

33. VII sk., 102 p., trečioje pastraipoje:

... – Šita drama gali būti tokia pat žiauri, kaip ir (X pono X) Vasario sukurtoji (102).

34. VII sk., 103 p.:

Tokios rimtos kalbos iš „amerikonkos“ (= tos panelės) jis nesitikėjo išgirsti (103).

³⁰ Veikiausiai Žirgulytis įterpė tekstą skliaustuose, kad redkolegijai būtų aiškiau, kuri romano scena turima omenyje. Šio teksto nėra nė viename iš *Altorių šešėlių* leidimų.

³¹ Mykolaičio-Putino tekste šioje vietoje kablelio nėra.

³² -io virš išbraukto -ytė

35. VII sk., 104 p.:

(X – Tamsta puikiai skambini, panele Aukse. Aš nemaniau, || [13] kad Amerikoj yra tokių muzikių, ir dar lietuvaikių.

Ji įsižeidė:

– Ar tamsta manei, kad Amerikoj vis dar laukiniai žmonės gyvena.³³

– Anaip tol. Bet tai daugiau technikos, pramonės, ne meno kraštas. X) (104–105).

36. VII sk., 106 p. nubraukta stilistinė užsklanda:

Tą vakarą jiedu abudu vienas apie kitą mąstė, abudu buvo savim nepatenkinti ir abu norėjo pirmai progai pasitaikius tą nesusipratimą pašalinti. (X Taip kartais mažas neprietelingumas suriša žmones stipriau, negu³⁴ mielas žodis X) (106).

37. VIII sk., 112 p., paskutinėje pastraipoje:

Šiaip ar taip, dabar jis įklimpo į kunigavimo pareigas ir į slegiantį dvišypumą gilyn ir gilyn. (X Jis laikė mišias, klausė išpažinčių, dalijo komuniją, iš vidaus, savo sąžinėj, prie tų veiksmų neprisiderindamas. Jis nėjo išpažinties, nekalbėjo brevijoriaus nė rožančiaus. Kaip anksčiau, taip ir dabar jis teisinosi pakitėjusia ideologija, kitokiu religijos supratimu, bet jautė, kad visi šitie sofizmai negali išvaduoti jo iš dvišypumo ir atleisti nuo pareigos išviršinį ir išvidinį savo gyvenimą ir elgesį derinti vienu kuriuo principu.

Ta pareiga dabar buvo itin griežta. X) Juk jis buvo katalikiškos gimnazijos direktorius, jam pavesta prižiūrėti vaikų ir jaunuolių auklėjimas... (112–113).

38. IX sk., 124 p., trečioje pastraipoje:

O jeigu įsiklepos kvailutė, tai po visam. Ji pasiryžus ir drąsi, (X kaip tikra amerikietė X) (124).

39. IX sk., 133 p., priešpaskutinėj pastr.:

Ją pagavo tokia nuotaika, tarsi ji rengtųsi į kokią didelį || [14] žygį, (X prieš kurį reikia susitelkti ir apskaičiuoti savo pajėgas X). (133).

40. X sk., 137 p.:

– O tamsta, girdėjau, po užsienius važinėjai? – atsisuko jis į svečią.

– Taip[,]³⁵ šį rudenį grįžau, taigi Lietuvoj dar beveik naujokas.

– Ir poetas? (= Kur tarnauji?)

³³ Mykolaičio-Putino tekste šioje vietoje buvo klaustukas.

³⁴ po žodžio išbraukta *meilė*

³⁵ Čia ir toliau laužtiniuose skliaustuose įterpti 1932–1933 m. leidime esantys spaudos ženklai, kuriuos Žirgulyš savo laiške (veikiausiai, netyčia) praleido.

(X – O tarp kitko[...] X) Dabar aš einu gimnazijos direktoriaus pareigas.
– Gimnazijos direktoriaus! – ar tai stebėdamasis, ar tai paguosdamas, kažkokiu neaiškiu tonu pratęsė ponas Glaudžius.

(X – Bet jis gyvas idiotas – pamąstė Vasaris ir, norėdamas užmegzti kalbą, tarė: X) ... (137)

41. XI sk., 158 p., pirmoje ir antroje pastraipoje:

Jau tą patį vakarą, parėjęs iš ponios Glaudžiuvienės, jis atsiminė ir auktaplaukę amerikietę (= pianistę). Analizuodamas vienos ir kitos jam padarytą įspūdį, pirmenybę jis pripažino Aukse...

Tačiau amerikietėje (= Auksėje) Vasaris pajuto tą nepaprastą žavesį, tą neišaiškinamą jėgą, kurią kartais pajunta vyras, susitikęs su kai kuriom moterim, net jų nepažindamas ir nė vieno žodžio į jį nepratarus.

42. XI sk., 163 p.:

– Žinai ką, Petrai? Suvesk tu mane dar kartą su amerikiete (= Aukse Gražulyte). Po to vakaro mudu išsiskyrėm nei šėip nei taip, ir dar nė kartą negavau su ja pasikalbėti. Vienam eiti į namus nepatogu. Per menka pažintis (163).

43. XII sk., 178 p.: || [15]

– Na, tai kaip tamstai patinka Gražulytė [?]

– O, labai įdomi panelė, – gyrė Liudas. – Lietuvaičių maža tokių.

– Kuo gi ji taip skiriasi nuo kitų?

– Išsilavinimu, skoniu, kalba, apskritai, kultūra. Kaimiško apsilėidimo, sudribimo, ištižimo joje nėra nė pėdsako.

– Ir tamsta taip kalbi, pats kaimiečių vaikas? – piktinosi ponia Glaudžiuvienė.

– Deja, ir many tų kaimiškų, o gal ir tautiškų ydų nemaža. Bet joje nėra.

– Na, o many? – koketiškai klausė ponia Liucija.

– Tamsta juk ne iš kaimo kilus – ir auklėta ne kaime.

– Vadinasi, ir aš tobulybė, kaip ta amerikietė (= pianistė). (178)

44. XII sk., 182 p.:

– Na, kurgi taip linksmai sutikai Naujuosius Metus?

– A, čia pas tokį amerikietį (= užsienietį) Gražulį. Linksma buvo kompanija. (182)

45. XIII sk., 194 p.:

Galų gale jis prisipažindavo, kad dabartinė ponia Liucija dabar jam patinka labiau negu kokia provinciališka skaistulė ir kad dabar frizuoto ponios Glaudžiuvienės bubikopfo ir suplonėjusios talijos jis nemainytų ant žvilgančių storų kasų ir sveiko buvusio ponios Brazgienės pilnumo.

(X dabar jis pats nesidrovėdamas glostė žvilgsniu jos kelių apskritimus ir pro nusmukusią dekolte išpėjamas jos krūtis. X) (194).

46. XIII sk., 196 p., pirmoje pastraipoje:

Vėliau Vasaris stebėdavosi, kaip jis galėjo, nuoširdžiai žavėdamasis Aukse ir ją pamildamas, tuo pačiu metu lankyti po || [16]nią Liuciją ir lūkuriuoti jos malonių³⁶. Matyt, jo gyvenimo dvilypumas leido jam plėtoti ir šią sunkiai suderinamą paralelę. (X O gal stačiai aistringoji žmogaus prigimtis, nedrįsdama dar brautis į trapias, teužsimezgančias meilės iliuzijas, ieško save patenkinti ten, kur nebėra jokių iliuzijų X) (196).

47. XIII sk., 196 p.:

Auksė[,] sekama amerikiečių (= savo būdo) statumu netrukus ėmė Vasarį vadinti tu... (196).

48. XIII sk., 198 p.:

– Žinai, ką? – sakydavo jam (X amerikietė X), paskaičius kokį jo eilėraštį, – tai labai gražu, stipru, išpūdinga, meniška, kūrybiška – ką nori, bet nenatūralu (198).

49. XIV sk., 204 p., antroje pastraipoje:

Indrulis darė viską, kad vėl laimėtų turtingos amerikietės (= Gražulytės) simpatiją, ir jei žinotų, kaip Vasarį jos akyse pažeminti, pasiskubintų tai padaryti...

Jis ir čia neiškentė neįdūręs Vasariui, prikišdamas greitą suartėjimą su amerikiete (= Aukse) (204).

50. XVI sk., 238 p.:

(X Liucija tą vakarą buvo apsivilkusi plona markizetine gėlėta suknele, kurios iškirpimas lengvai leido matyti krūtinės skyrimąsi, ir taip trumpa, kad vos galėjo pridengti kelius. X) Buvo šilta ir tvanku tame per dieną įkaičiusiame salione, bet ponija uždarinėjo langus, nes gatvės triukšmo ji nemėgo labiau, negu bet kokio karščio... (238)

51. XVII sk., 249 p., antroje pastraipoje:

Dabar, jeigu tik jis norėtų, būtų geriausias momentas grįžti atgal. (X Į kunigo pareigas jis jau įprato ir savo elgesiu || [17] nėra dar viešai susikompromitavęs X). Su Liucija santykius nutraukė, o Auksė davė jam laisvę ir viską paliko jo nuožiūrai. (249–250).

52. XVII sk. („Bet prieš tai dar reikėjo aplankyti tėvus...“ (250) – (Nidoj [jis] apsigyveno“ (255) – pati didžioji kupiūra, grąžinta į III tomo (1959) tekstą³⁷.

³⁶ *malonių* vietoj *malonės*

³⁷ Ši penkių puslapių kupiūra apima teksto dalį, kurioje pasakojama, kaip vasaroti į

53. XVII sk., 262 p.

– Ir tu nebijai taip toli nakčia vaikščioti?

– O ko man bijoti? Ar aš ne amerikietė (= keliautoja)? (262).

54. XVII sk., 263 p., antroje pastraipoje:

Vasaris papasakojo jai apie savo atsiskyrimą su Liucija ir (X apie savo viešėjimą tėviškėje X), nieko nenuslėpdamas.

55. XVII sk., 263 p., paskutinė pastraipa:

Dabar ji pirmą kartą pažino Vasarį kaip kunigą (= iš³⁸ kitų Vasario prisipažinimų...) (263).

56. XVIII sk., 273 p.

... Ji Vasario kunigu nelaikė, o kad jis buvo kunigas, tai jai mažai rūpėjo. (X Susituokdami jiedu galėjo sudaryti legalią šeimą, nes Auksė, motinos anglikonės – protestantės duktė, formaliai buvo protestantė X) (273).

57. XVIII sk., 273 p.

... Artisto, poeto siela jis jautė, kad šeimyninio gyvenimo aplinkybės būtų jam ankštos ir tvankios. Klykiantis kūdikis ir smulkūs naminiai rūpesčiai kėlė jam pasibaisėjimą. Dėl savo ateities jis nesisielėjo: et, kaip nors prasiversiu. O šeima apkrautų jį pareigomis ligi gyvos galvos. Vaduodamasis iš vienu varžtų, jis bijojo patekti į kitus.

(X Pagaliau, jis nepasitikėjo savim. Auksė, žymiai už jį || [18] jaunesnė, mažiau gyvenimo prityrusi, nė kiek neabejojo, kad jiedu susituokę būtų laimingi[. Ji Liudą mylėjo ir manė mylėsianti iki mirties. Vasaris gi nebuvo tikras], ar net ir Aukšės meilės pakaks jam visam gyvenimui. Juk jis mylėjo Liucę, mylėjo poniją Rainakienę, o šiandien štai jau myli Aukšę. Jis, tiesa, manė, kad čia tikroji jo meilė, kad gal likimas tam jį ir apsaugojo kunigystės kevale, kad galų gale suvestų su Aukse. Bet vis dėlto jis abejojo. X) (274).

58. XVIII sk., 274–278 p.

... Sugrįžęs po atostogų į Kauną, jis įteikė valstybės teatrui savo dramą, kuri tuoj buvo imta ruošti scenai ir pirmą kartą suvaidinta per Kalėdų šventes.

(X To vakaro išpūdžiai ilgą laiką pasiliko gyvi Vasario atminty. Bet ir vaisiai buvo toki, kokių jis nei laukė, nei tikėjosi.

tėviškę nuvykęs Vasaris laikė mišias, klausėsi išpažinčių, krikštijo kūdikius. Taip pat ten dar kartą užsimenama, kad tikėti Dievu Vasaris nebuvo paliojęs ir kad atsisakydamas kunigystės labai įskaudintų motiną. Šiame rašte Žirgulyš nurodė, kad Mykolaitis-Putinas teigė minėto epizodo 1954 m. *Altorių šešėly* leidime atsisakęs norėdamas eliminuoti jam „skaudžias autobiografines reminiscencijas“. 1959 m. leidime autoriaus sprendimu ši kupiūra buvo atstatyta.

³⁸ turi būti Iš

Pakilusia nuotaika, nerimaudamas ėjo Vasaris su Aukse į premjerą. Publikos buvo pilnutėlis teatras. Daugelis šitos dramos laukė kaip kokios ypatingos sensacijos. Iš naujo buvo atgiję dar pernai paskleisti gandai, kad veikalo autorius, kunigas, vaizduojąs ten kažką nepaprasta iš Romos vaiduosų, ar tai iš šių dienų vienuolių gyvenimo. Laikraščiuose gi buvo rašyta, kad drama esanti labai įspūdinga, pastatymas grandioziškas, su choralais, muzika ir šokiais.

Sensacijų mėgėjai, tiesa, tuo vakaru bent kiek nusivylė, nes nepamatė nei ištvirtinusių vestalių, nei lėbujančių kunigų, nei jokios dekameroniškos scenos. Bet publikos diduma tą spektaklį lydėjo su tikru pasigėrėjimu. Ir veikalo turinys, ir pastatymas, ir vaidinimas jungėsi į vieną harmoningą menišką visumą, kurioj kiekvienas rado kuo patenkinti savo estetinius palinkimus. Efektų mėgėjus keltė kėlė jaunojo karaliaus sutuok || [19]tuvia scena ir karūnavimas. Čia plačios masinės scenos žėrėjo įvairiaspalvėse šviesose. Egzotiški aprėdai, šokiai, muzika, dainos darė tikrai karališkos prabangos įspūdį.

Bet tie, kurie buvo linkę į dramatinius konfliktus ir išvidinius išgyvenimus, labiau gėrėjosi didžiūnės aistra, kerštu ir gailėsčiu, vyriausio kunigo klasta, karaliaus, karalienės ir jų sūnaus tragišku likimu.

Teatralai sekė vaidybą, inscenizavimą, dramatinio veiksmo eigą, o literatūros mėgėjai domėjosi charakteriais, idėjiniu turiniu ir stiliumi.

Vasaris su Aukse sėdėjo vienoj iš pirmųjų parterio eilių. Savo kūrimu ir jo pastatymu scenoje jis buvo patenkintas, o Auksė tiesiog švytėjo džiaugsmu. Per antraktus daug kas iš publikos juodu sekė akim, daugelis pažįstamų juodu sveikino. Vasaris pastebėjo kun. Stripaitį, Varnėną, poniją Gerulienę, kai kuriuos savo gimnazijos mokytojus ir daugelį šiaip jau pažįstamų veidų. Iš tolo pasveikino jį prof. Meškėnas, karštai ginčinęsis su „Spindulių“ redaktorium. Matė jis ir poniją Liuciją su savo vyru. Ponia maloniu šypsniu atsakė į jo nusilenkimą ir, matyt, nuoširdžiai džiaugėsi jo pasisekimu.

Per antrą pertrauką, kai Vasaris su Aukse ėjo į bufietą, staiga šalia jų dviejų atsirado ponas Indrulis. Pasisveikinęs su Aukse, jis stipriai paspaudė Liudui ranką ir pagyrė veikalą.

– Sveikinu, Liudai, sveikinu ir džiaugiuosi. Tavo drama scenoje atrodo net geriau, negu aš buvau tikėjęsis. Aš nesu kritikas ir trūkumų neieškau. Apskritai, man patinka. Na, panelė Auksė tai jau tikrai sužavėta. Žinoma, kai kas čia matyt specialiai moterim ir taikyta. Tai ką gersime? Šitos vynuogės ir apelsinai neblogai atrodo. || [20]

Niekad dar Vasaris nebuvo matęs jo tokio paslaugaus.

Auksė, neslėpdama pašaipos, stebėjosi:

– Ak, koks tamsta šiandien geras! Na, jeigu jau nori mudviem štai su ponu Vasariu pasigerinti, pavaišink mus zelteriu[,] tamsta.

Jis visą antraktą kalbėjo jai komplimentus, švelniai prikaišiojo atšalimą, apgailestavo senų gerų laikų, maldavo teisės pasilikti geru pažįstamu ir įgriso ligi gyvo kaulo.

– Aš dar nemačiau jo tokio įkyraus, – kalbėjo Auksė, grįždama į savo vietą. – Maniau, kad jis jau paliko mane ramybėje.

– Jis nuostabiai pastovus ir ištikimas, – juokėsi Vasaris. – Esu tikras, kad jis bus ką nors sugalvojęs atgrasinti tave nuo manęs.

Po trečio veiksmo publika reikalavo autoriaus, ir Vasaris turėjo pasirodyti scenoje. Jam išnešė keletą pintinių gėlių, kurių viena savo dydžiu ir turtingumu atkreipė visų dėmesį. Bet Vasaris tuo tarpu nieko nematė. Apakinti rampos šviesa žėrė jam į veidą, už jos mirgėjo baltų krūtinių ir monotoniškų tualetų mišinys ir skrido aplodismentų triukšmas. Jis nevykusiai nusilenkė į abu šonu ir tarsi nesavom kojom pasitraukė nuo scenos. Tokios pat apeigos pasikartojo ir po paskutinio veiksmo. Liudo Vasario dramų pasisėkimas buvo didelis ir visų pripažintas.

Namie jis, apžiūrėjęs gėlių pintines, didžiausioje ir gražiausioje rado kortelę su vienintele raide L. Jis neabejojo, kad tai buvo gėlės nuo ponios Liucijos Glaudžiuvienės. X)

59. XIX sk., 286 p., antroje pastraipoje:

Visą atliekamą nuo gimnazijos pareigų laiką praleisdavo namie šį tą rašinėdamas, o daugiau³⁹ galvodamas apie naują || [21] veikalą, kurį ketino pradėti, sulaukęs (X Velykų X) atostogų (286).

60. XIX sk., 292 p., paskutinėje pastraipoje:

Bet aš tamstą užtikrinu ir prašau manim tikėti: suderinti savy poetą ir kunigą aš negaliu. Man tai yra psichologinė antinomija. (X Visą jūsų metaforiką⁴⁰ aš pripažįstu, bet realiam gyvenime, ieškant kūrybos ir ją vykdant, veikia kiti dėsniai. Ir X) kunigavimas man kaip poetui yra davęs tik skausmo, sielvarto, abejonių ir neramumų... (292).

61. XX sk., 301 p. trečia pastraipa:

(X Prisikėlimo pamaldų jis išklaušė Iguloj. Kaip kasmet per dideles šventes, taip ir tuomet jam buvo liūdna ir gaudu stebėti tas simbolines

³⁹ daugiau vietoj daugiausia

⁴⁰ Mykolaičio-Putino tekste šioje vietoje buvo *metafiziką*.

apeigas, klausyti giesmių, vargonų ir jausti tūkstantinės minios šventadienišką nuotaiką X) (201).

62. XX sk., 315 p., antroje pastraipoje:

Matydamas šiuos griuvėsius, Vasaris mąstė, kaip čia dabar atrodytų ir ką jaustų ponios baronienė. Ar epikuriškas optimizmas neapsiniauktų to liūdno reginio akivaizdą? Ar ji ir šiose aplinkybėse mokėtų pasiimti savo smagumo ir džiaugsmo dalį? (X Jei taip, tai jis buvo pasiryžęs prisipažinti, kad ponios baronienė yra ne tik laimingiausias, bet ir ištvermingiausias žmogus pasauly. X)

63. XX sk., 316 p.

Čia Vasaris gyviausiai pajuto naujosios Lietuvos nuotaiką ir kelią į ateitį. (X Tos menkos naujakurių trobelės reiškė didelį tautinį darbą ir didelį laimėjimą. X) Senas, romantiškas, svetimas dvaras štai virsta sutrunėjusiais griuvėsiais, o jo vietoj kalasi iš žemės jaunučiai, silpni diegeliai, nešdami naują, savą gyvybę. (316). || [22]

64. XX sk., 316 p., trečioje pastraipoje:

... Juk tas dvaras kadaise buvo mielas jo sentimentų, jo emocijų židiny. Jaunosios Lietuvos reforma (= Naujoji gadynė) sugriovė jį kaip archaišką senų laikų liekaną.

65. XXI sk., 318 p., pirmoje pastraipoje:

... Maža turėdamas reikalų su viešom organizacijom, jis nesirūpino aptarti nė visuomeninės savo pozicijos. (X Nors ir metęs kunigauti, jis vis dar laikėsi bendrųjų krikščioniškosios pasaulėžiūros nuostatų, o visuomeninis ir politinis katalikų veikimas jį domino kaip kažkas sava, artima.

Dėl nenusisėkusio mitingo Kalnynuose jis labiau sielojosi, negu pats Stripaitis, nors kunigų politikavimą smerkė, jų metodam nepritarė ir klerikalizmo įsigalėjimo bijojo. Jis numanė, kad katalikų visuomenės nariu pasilikti negalės, bet kur pagaliau pritaps, jam dar nebuvo aišku. Jam atrodė, kad tai yra ateities klausimai, tuo tarpu neaktualūs ir nesvarbūs. X)

66. XXI sk., 319 p., antroji pastraipa:

(X Tuo tarpu gi jis praktikavo kai kuriuos net antraeilus, kaip jam atrodė, katalikų religijos dėsnius. Pavyzdžiui, sekmadieniais jis eidavo klausyti mišių ir, jei kada tos pareigos neatlikdavo, jausdavo sąžinės priekaištų. O laužydamas kitus svarbesnius tos pačios religijos nuostatus jis smerkiančio sąžinės balso negirdėjo. X)

67. XXI sk., 328 p., antroje pastraipoje:

... Tavo talentui joks pavojus negresia. (X Jokio suvaržymo ir skurdo tau kęsti nereikės. Aš esu pakankamai turtinga, o tu pakankamai gabus. Mūsų

gyvenimas bus visa ko pilnas. X) Tau nebereikės sielvartauti vienatvėj ir blaškytis po svetimus kampus... (328). || [23]

68. Ten pat:

... Su tavo jautrumu, išpūdingumu ir išdidumu gali tave palaužti pirmas didesnis nepasisekimas. (X Prisipažink, kad tu nesi linkęs grumtis su gyvenimo priešingybėm, pavyzdžiui, kad ir dėl duonos kąsnio. X) (328)

69. XXIII sk., 361 p., pirmoje pastraipoje:

... Bet aš pats, žinai, [net] džiaugiuosi, kad nepatekau vėl į seimą. Išvažiuosiu į Ameriką, pamatysiu pasaulio, parinksiu aukų, na, ir pačiam bus ne pro šalį vieną kitą dolerį susitaupius. (X Iš ten niekas tuščiom negrįžta. O čia kas? Visą amžių ubagas... X) (361)

70. XXIV sk., 365 p., pirmoje pastraipoje:

... Tolimesnė ateitis jam nebuvo dar aiški, bet jis, sekdamas Auksės patarimu, stengėsi ja nė nesirūpinti. (X Medžiaginės aplinkybės, pragyvenimo šaltinis kol kas jo nebaugino. Jis turėjo truputį santaupų. Jo knygos ir drama tebedavė šiokių tokių pajamų, pora redakcijų ketino mokėti honorarą už straipsnius, pagaliau jis buvo jau įpusėjęs naują dramą, kuri, jo manymu, pasiseks neblogiau kaip pirmoji. X) (365).

71. XXIV sk., 367 p., antroje pastraipoje:

[N]ei Varnėnas, nei Auksė negriovė jo vilčių (X ir nešaldė entuziazmo X), nors ir vienas, ir kitas bijojo, kad žiauri tikrovė nepaverstų niekais visų tų sumanymų. (367).

72. XXV sk., 399 p.

Čia dar kartą prabilo tas seminarijos disciplinoj išauklėtas baugštus jautrumas [...]

(X Liudo Vasario gedulo mintys po Liucijos mirties buvo ne tik liūdėjimas netekus artimo žmogaus, bet ir paskutinis jo kunigiškos sąmonės balsas. X) (399) || [24]

73. XXV sk., 400 p., paskutine pastraipa pradedant:

(X Praslinkus porai mėnesių po Liucijos mirties, svarbūs vieši įvykiai sukrėtė visą Lietuvos gyvenimą ir pasuko jį nauja kryptim. Gruodžio 17 d. perversmą daugelis sveikino su entuziazmu, bet kitų veidai niaukėsi rūpesčiu ir baime dėl krašto likimo. Liudas Vasaris, tada pirmą kartą pakirdęs iš savo sustingimo, domiai ėmė sekti naujų reiškinių pradžia ir jam atrodė, kad tautinė sąmonė ir kūryba žengia į naują laimėjimų kelią. Jis, kaip ir daugelis tų dienų optimistų, tikėjosi, kad lietuvio dvasia pagaliau išsivaduos iš siaurų dešinės ir kairės vartų, kad staiga sukilęs kūrybos viesulas nupūs visokias šiukšles ir dulkes nuo aprembėjusios, apatiškos visuomenės,

ir lietuviškas žodis, lietuviškas menas kartu su valstybės darbu statys tautos kultūros rūmą. Ir jis mąstydamas, kad, prasidėjus šiam laikotarpiui, turi prasidėti ir naujas jo gyvenimo tarpas. X) (400–401)

74. XXV sk., 401 p., antroje pastraipoje:

(X Svarbūs viešieji įvykiai ir jo paties darbas pakreipė jo mintis nauja linkme ir tarsi naujos gyvybės įdiegė į jo sielą. X) (401).

Redakcinės kolegij[os] prašoma įsigilinti į geriausio mūsų romano likimą ir spręsti:

1) kurį romano tekstą – pirmąjį ar paskutinį – laikyti pagrindiniu tekstu?

2) ar komentaruose minėti romano sulaikymo faktą ir kaip jį viešai patraukti (kokiu smerkiamu epitetu „pagarbinti“ ar kaip kitaip)? || [25]

3) ar minėti jį su atitinkamu n-riu bibliografiniuose aiškinimuose?

Šie gana nepatogūs mūsų leidybos istorijai kazusai reikalingi kolektyvos išminties.

1985.V.5

Galimos kelios išeitys, nors ir nevienodai racionalios, o kai kurios tik sąlyginai priimtinos.

1. Pagrindiniu⁴¹ AŠ leidimo tekstu laikyti pirmojo leidimo (1932–1933 m.) tekstą, nes jis yra istoriškiausias tiek Putino, tiek ano meto visuomeninio gyvenimo raidoj, etapis Putino kūrybos tekstas; jame realiausiai, ne masuoti, atspindi ano meto realijos, net ir tos, kuriose Putinas dar neturi aiškių pozicijų (tai turi parodyti komentarai). Šis tekstas, ilgai nešiotas ir iškentėtas vidinėse kovose, per trumpą laiką tiesiog liete išsiliejęs, be didesnio parengiamojo darbo, be gausesnių juodraščių ir variantų, turi daug gyvų emocijų, daug betarpiškumo, kurio kituose leidimuose nebėra. Tuo tiesioginiu nemeluotu autoriaus santykiu su aplinka šiam tekstui neprilygs ta visi kiti vėlesni.

Turiniu ir forma iki detalių, iki stiliaus ir kalbos autorinis, autentiškas, geriausiai išreiškia autoriaus valią ir kūrybines intencijas (plg. „Autoriaus žodį“).

⁴¹ Pagrindiniu vietoj Pagrindinis

Šis tekstas dėl to geriausiai atitinka visus tarybinės tekstologijos ke-
liamus reikalavimus pagrindiniam rengiamo leidimo tekstui (sk. ОСНОВЫ
ТЕКСТОЛОГИИ. Под редакцией В. С. Нечаевой. Изд-тво Академии Наук
СССР, М., 1962; Текстология произведений советской литературы. –
Вопросы текстологии. Вып. 4. Изд-тво „Наука“, М., 1967). || [26]

2. „Įdėta darbo“ ir kituose leidimuose. Darbas, kaip rodo kupiūruotų
ir taisytų vietų sąrašas, buvo pagrįstas neteisingu pagrindu – perdirbti ir
ištaisyti pagrindinę romano kryptį, – nei keliamo uždavinio neatitiko, nei
šiai kuo nors nepagerino tekstų. Autorius tik buvo pastūmėtas į gausius
ir beprasmiškus braukymus.

Toks bendradarbiavimas su autorium, žinoma, negalėjo būti kieno nors
partizaniška užmačia, turbūt sankcionuotas direktyvinių instrukcijų, vėliau
viešai jis nebuvo nuneigtas ar sukritikuotas, dėl to vėlesni leidimai tebe-
galioja kaip tarybinės literatūros leidybos faktai. Taigi, norint pabrėžti tarybi-
nių metų darbą prie romano, pagrindiniu tekstu gali būti laikomas 10-tomio
tekstas (III, IV ir V t., 1959 m.).

Viena sąlyga: turi būti gražintas „Autorinis žodis“ ir epigrafi pri-
mano dalių antraščių, – visai tai buvo leidyklos vienašališkai, be autoriaus
pritarimo, nubraukta.

3. Norint lengviausiai uždavinį spręsti, galima imti vien 1959 m. tekstą.
Jeigu bus taip nustatyta ir nutarta, rengėjas nesispyriodamas prisiims nuta-
rimą ir elgsis taip, kaip nutarta, nors ir neišsižadėdamas savo nuomonės ir
manydamas, kad ne visai taip, kaip reikia, Red. kolegijos pasielgta.

Leidykla buvo mane prašiusi rengti jubiliejinį mokslinį V. Mykolaičio-
Putino „Raštų leidimą“. Sutiko su pasiūlyta rengimo tvarka ir dar kartą pa-
kartoję, kad tikrai tai bus mokslinis leidimas.

Mokslinio leidimo principai aiškūs, jie esamomis leidyklos jėgomis ir
sąlygomis su kompetetinga rašytojų ir mokslininkų talka įveikiami. Nerei-
kėtų numatyto leidimo profilio temdyti ir abejoti iš viso mokslinių leidimų
galimumu leidykloje. Moksliniai leidimai įeina į leidyklų uždavinius (tik
akademinius leidimus leidžia Akademija). Tai pabrėžiama ir paskutinėje
Vyr. leidyklų ir poligr. valdybos prie TSRS Ministrų tarybos instrukcijoje.

ON SELF-CENSORSHIP IN THE FOURTH EDITION OF *ALTORIŲ ŠEŠĖLY* (1954)

Summary

The publication consists of a transcript of an archival document by the twentieth-century Lithuanian textual scholar Aleksandras Žirgulys (1909–1986) and an introduction explaining its background. Žirgulys's typescript 'Dėl V. Mykolaičio-Putino romano *Altorių šešėly* teksto tvarkymo' (1985; On the editing of V. Mykolaitis-Putinas's novel *Altorių šešėly* [In the Shadow of the Altars]), stored in the Lithuanian Archives of Literature and Art, lists all the changes (mostly cuts) made to the text of the fourth edition (1954) of *Altorių šešėly* (1932–1933). These changes remained in all the subsequent editions of the novel published during the Soviet era.

The document prepared by Žirgulys was addressed to the editorial board of the new edition of Mykolaitis-Putinas's *Raštai* (Works) conceived in the mid-1980s. He argued that it was inappropriate to adhere to the changes made to *Altorių šešėly* in 1954 and that it would be advisable to return to the text of the first edition of the novel (1932–1933). Žirgulys based his proposal on two arguments: first, in 1954, Mykolaitis-Putinas made changes to the text due to political pressure and, second, these changes disrupted the artistic integrity of the work. To prove his point, Žirgulys submitted a list of all changes made to the text of the novel in 1954. This list convincingly shows that most of the changes were driven by political, religious, and moral self-censorship. For example, detailed scenes of religious rituals were deleted, paragraphs in which the protagonist of the novel positively evaluates the politics of the Republic of Lithuania were removed, references to the American origin of the protagonist's beloved were eliminated, and erotic allusions were omitted.

Žirgulys died shortly after preparing the list of editorial changes to *Altorių šešėly*. He was therefore unable to contribute to the new edition of Mykolaitis-Putinas's *Raštai*, but the editorial board took his recommendations into account and in the fourth volume of *Raštai* (1992), the publication of *Altorių šešėly* was based on the original first edition of the novel. The same principle was followed by the editors of subsequent editions of *Altorių šešėly*.

The introductory article of the publication provides a detailed description of all the circumstances that led to the editorial changes in the 1954 edition of *Altorių šešėly*, which were reconstructed from the memoirs of contemporaries, the works of textual scholars, and archival documents.